

TAMADDUN SILSILASI

ILMIY JURNALI

*ilmiy, ilmiy-metodik,
ko'p tarmoqli
ilmiy maqolalar
to'plami*

3-SON
MART
2021

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI

MADANIYAT VAZIRLIGI

*NAMANGAN VILOYAT TARIXI VA MADANIYATI
DAVLAT MUZEYI*

NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI

TARIX KAFEDRASI

TAMADDUN SILSILASI

DAVRIY JURNAL

№ 3

«Iste`dod ziyo press» nashriyoti

Namangan
2021

UO`K: 821-512-100-1

KBK: 89(Ў36)7

M-01

Tamaddun silsilasi. (*Maqolalar to`plami*)/ «Iste`dod ziyo press» nashriyoti . – Namangan, 2021.

Ilmiy jurnal materiallaridan ilmiy jamoatchilik, oliy va o`rta maxsus o`quv yurtlari professor-o`qituvchilari, talaba, magistr va ilmiy tadqiqotchilar foydalanishi mumkin.

Mazkur to`plam Namangan viloyat tarixi va madaniyati davlat muzeyi ilmiy kengashlarining 2021-yil 10-martdagi 3-sonli qo`shma yig`ilishi bayonnomasi asosida nashrga tavsiya etildi.

Mas`ul muharrir: I.Y. Yusupov, t.f.d., prof.

Taqrizchilar: A. N. Rasulov, t.f.d., prof.
A. A. Erqo`ziyev, t.f.n., dots.
Z. Sh. Madrahimov, t.f.n., dots.
T. Q. Qozoqov, t.f.n., dots.
N.B. Dexqanov, t.f.n., dots.
A. Azizov, s.f.n., dots.

Maqolalarni nashrga tayyorlovchilar: D. Z. Olimjonov
I. I. Karimov

Ushbu to`plamdagi maqolalar xolisona yoritilganligi, keltirilgan dalillar va ilmiy muomalaga kiritilgan manbalar asosli ekanligi bo`yicha mas`uliyat mualliflar zimmasidadir.

I BO‘LIM. TARIX VA ARXEOLOGIYA

ҚАДИМГИ ВАРАХША ШАҲРИ ХУСУСИДА

*Очилов Алишер Тўлис ўгли
Бухоро давлат университети таянч докторанти,
Бахтиёрёв Бехруз Бобирович
Бухоро давлат университети Бухоро тарихи
таълим йўналиши талабаси*

Аннотация:

Ушбу мақолада Бухоро воҳасининг антик ва илк ўрта асрлар давридаги машҳур ёдгорликларидан бири Варахша ҳақида илмий маълумотлар таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: Рашфандун, Варахша, Арк, Қизил зал, Шарқий зал, археологик тадқиқотлар.

Annotation:

This article analyzes the scientific data on Varakhsha, one of the most famous monuments of the ancient and medieval period of the Bukhara oasis.

Keywords: Rashfandun, Varakhsha, Ark, Red Hall, East Hall, Archaeological Research.

Қадимги Бухоронинг антик ва илк ўрта асрлар даврига оид ёдгорликларнинг энг машҳурларидан бири Варахша ёдгорлигидар.

Варахша Бухоро шаҳридан 40 км шимолий-ғарбда Дашти Урганчи кўлининг қадимги Рашфандун воҳасида жойлашган. У жойлашган ҳудуд ҳозирда Бухоро вилояти Жондор тумани Ромиш МФЙда жойлашган. Шунинг учун ҳам уни баъзи манбаларда Ражфандум деб ҳам аташган. Ўрта аср ёзма манбаларида эса уни Фарахша, Афрахша, Барахша каби номлар билан учрайди.

Варахша 15-20 метр баладликда жойлашган бўлиб, ривожлан даврида майдони 9 гектарни ташкил қилган. Шаҳар ҳудуди ва ён-атрофи 12 та руд, яъни канал орқали суғорилганлиги учун ҳудудда деҳқончилик ривожланган. Бу ерда суғориш тизимлари, ҳунармандчилик, савдо-сотик ривожланган. Бу ривожланишлар натижасида шаҳар антик ва илк ўрта асрларда йирик қалъалардан бирига айлантирган¹. Шаҳар қурилишида асосан хом ғиштган қурилган, лекин ёдгорликнинг айрим жойларида пишиқ ғишларнинг ишлатилгани ҳудудда шаҳарсозлик маданиятининг ўзига хос хусусияти юзага келганлиги аломатидир. Археологик топилмаларнинг гувоҳлик беришича Варахша милoddан аввалги II асрда бир бирига туташган бир неча истехкомли қишлоқлар шаклида қад кўтара бошлаган.

¹Наршахий. Бухоро тарихи. Тошкент.: Шарк баёзи. 1993. –Б.23.

Наршахийнинг “Варахша Бухороданда қадимий” деган фикрига таяниб археологларнинг бу ҳудудга қизиқиши жуда юқори бўлган. Варахша ҳақидаги археологик маълумотларни 1896 йилда Ситняковский, 1913—1914 йилларда Зимин сингари тадқиқотчиларнинг Бухоро ҳудудида олиб борилган тадқиқотларида учратамиз².

Варахшада дастлаб арк қад кўтариб, у шаҳарнинг ғарбий қисмида жойлашган. Бу ерда жами 9 иншоот мавжуд бўлган. Ҳар бир иншоот бетакрор тарихий аҳамият касб этган. Иншоотлардан археологлар томонидан мис тангалар, сўғд ёзуви тушурилган турли хил сопол идишлар топилди. Бу топилмалар Варахшанинг арки милоддан аввалги II–I, милодий III асрда қурилганлигини кўрсатади³. Варахшада милодий I–II асрларда қушонлар даврида маданий ҳаёт гуллаб яшнаган.

Варахша шаҳри бир неча марта қайта тикланган. Реставратор — архитектор Нелсон томонидан Варахша қасри тасвири реконструкция қилинган. Варахша қасри Бухорхудот Тугшода томонидан барпо қилинган, унинг ўзи ҳам араблар томонидан шу эрда ўлдирилган. Қаср девор билан ўралган бўлиб, Қизил зал ва Шарқий залга бўлинган. Девор ғиштлари 38x25x9 см ҳажмга эга. Саройда Қасрнинг энг катта хонаси “шарқий зал”нинг кенглиги 11м, узунлиги 15 м ни ташкил этган. Бу залнинг фақат жанубий девори сақланган. Деворда 1м кенгликда кириш учун эшик жойи қолдирилган. Жанубий девордан 43 см ли диаметрга эга ўсимликсимон нақшлар топилди. Қасрнинг иккинчи катта зали “Қизил зал” дейилиб, у 7,85x12 м катталиқка эга. Бу залнинг барча деворлари сақлаб қолинган. Тадқиқотлар натижасида шу нарса аниқланганки, Варахшадаги бу қаср VI - XI асрларда бунёд этилган. Лекин XI асрдаги қурилишлар охирига этказилмаган.

Варахша саройидан топилган машҳур топилмалар орасида деворий расмлар алоҳида ўрин тутди. Деворий суратларда кўпгина тасвирлар акс этган. Жумладан рельеф шаклида ганчдан оқ фил минган кишилар, филга хужум қилаётган хайвон, юлбарс, қанотли туя расмлари машҳурдир. Қизил залдаги расмларда Қора кучлар билан кураш, ов манзаралари тасвирланган. Чавандоз филда ўтириб, йиртқич шер, гепард ҳамласини қайтараётган суратлари маънурдир.

Шарқий зал кўп сюжетли расмлардан иборат бўлиб, асосий сахнада оқ кийимда, қилич осган ҳолда тахтга ўтирган подшо тасвирланган. Бу расмлар VI —VII асрларда Бухородаги мукамал ва катта рассомчилик мактабнинг намуналари бўлган қанотли туя расми Бухоро усталари томонидан қумуш қадаҳда битилган. Бу тасвир ўтмишда Бухороликларнинг туяга эътиқод қилганидан далолат беради. 1979 йилда Бухоро шаҳридаги археологик текширишлар жараёнида саполдан ясалган туя ҳайкалчасининг топилгани

²Зимин Л.А.Отчет о двух поездках по Бухаре с археологической целью. ПТКЛА, год XX , вып. 2, 1917. стр.131

³Шишкин В.А. Некоторые итоги археологических работ на городище Варахша (1947-1953 гг.) Труды Института истории и археологии Ташкент, Изд-во АН УзССР. 1956, стр.3.

хам юқоридаги фикримиз далилидир. Шунга асосланиб, туя — бухороликларнинг тотеми бўлган деган хулосага келинди. Хитой йилномаларининг гувоҳлик беришича, Бухоро ҳукмдорлигининг тахтида олдиндан ясалган 2 та туя ҳайкалчасини ёпиштириб қўйган ҳолда тайёрланган экан.

Варахша ҳудудидан хум, кувшин, кўзача, пиёла, тарелка кўринишидаги кўплаб буюмлар ва бир қанча танга топилган. Тангалардан орасида хитой императори Кай –Юан (713-741) даврида зарб қилинган хитой тангаси, сўғд тангаси ва сомоний даври тангалари мавжуд бўлган. Худди шунингдек бир қатор мис буюмлар, терракота ҳайкалчалар ҳам аниқланди.

Шаҳарда олиб борилган учта қатламдаги изланишлар шуни кўрсатадики, шаҳар марказида милодий IV асрдан қурилиш ишлари бошланган. V-VI асрда шаҳарда бир оз ҳаёт тўхтагач, VII-VIII асрда бу ерда янгидан қурилиш давом этганлиги ва аҳоли манзилгоҳлари қурилганлиги аниқланган⁴.

Шаҳарнинг ғарбий қисмида X - XI асрда уйлар қурила бошлайди. Бу уйлар хунарманд, деҳқон ва майда савдогарларга тегишли бўлган. Уйнинг деворлари пахсадан, куп хонали бўлиб, марказий девор билан ажратилган. Ҳар бир уйда ташнау (обриз), ошхона, ўчоқ ва тандир излари сақланган. Чикинди сувлар кетиши учун уйлар тагида қувурлар ётқизилган. Илк ўрта асрларда уйларнинг бу хилда қурилиши шаҳар архитектурасининг ривожидан далолат беради.

Тадқиқотлар жараёнида Варахшадан оловхона ҳам очилиб, қадимги аждодларимизни оташпараслик эътиқодларига оид кўплаб ашёвий далиллар топилди. Бу ердан топилган Бухорхудотлар тангаларида олов расмининг борлиги, мапгхур деворий расмларида муқаддас олов атрофида ўтирган аслзодалар тасвирининг мавжудлиги оташпарастликнинг кенг ёйилганлигини, Варахша бундай эътиқод марказларидан бири эканини кўрсатади.

XII асрдан бошлаб Варахша ва унинг атрофлари яна харобаликка юз тутган. Шаҳар Чингизхон юришигача яшамаган. Шунинг учун ҳам унинг заволга юз тутиши харбий ҳаракатлар билан боғлиқ эмас. Бунинг сабаби сиёсий воқеалар бўлмай, балки Бухоро воҳасининг шимолий ғарбида Шопурком, Султонобод, Зандана каналлари буйлаб хўжалик жонланиши содир бўлиши оқибатида унинг қуйи қисмида, Варахша ва унинг атрофларида дастлаб сув танқислиги кейин қурғокчилик юзага келиб, экин эрлари, дарахтзор-у боғлар камайиб бориб, хароб бўла бошлаган, бунинг оқибатида чўл бостириб кела бошлаган.

Антик даврда Бухоро воҳаси аҳолиси қадимги диний эътиқодларни давом эттиришган. Яъни аҳоли атрофдаги турли жонсиз ва жонли нарсаларга сиғинишни давом эттиради. Аҳолини руҳларга сиғиниши давом этганини

⁴ Нильсен В.А. Варахшская цитадель. Археологические исследования в городе Варахша. Тошкент. 1956. Стр. 96-100.

Бухородаги сағаналарда руларнинг кириб чиқиши учун кичик тешик қолдирилганидан кўришимиз мумкин. Бундан ташқари аҳоли ўртасида эзгулик ва ёвузлик ҳақидаги тушунчани очиб бериш учун бир қанча урунишлар мавжуд бўлган. Масалан, Варахша саройи залларидаги ранг ва тасвирлар орқали ҳам буни учратишимиз мумкин. Бу ерда дуалистик эътиқод акс этган⁵.

Хулоса ўрнида айтишимиз мумкинки, Варахшада антик даврдан, то XII асргача бўлган даврда тарихий-маданий тараққиётнинг мавжудлиги, бу ердаги тараққиёт ва маданиятнинг ўзига бошқа ҳудудлардан фарқ қилишини унинг қийматини қай даражада эканлигини кўрсатади.

Варахшада олиб борилган археологик тадқиқотлар эса, антик даврда Бухоро воҳасидаги иқтисодий, ижтимоий ва маданий ҳаётни ўрганишда, Бухоро тарихини ёритишда ва Қуйи Зарафшон ҳудудидаги деҳқончилик воҳаларини тарихини аниқ равшан ёритишда муҳум аҳамият касб этади.

XIX-XX АСРЛАРГА ОИД ХИВА ЁҒОЧ ЎЙМАКОРЛИГИ САНЪАТИ

Исмат Юсунов
Ўзбекистон амалий санъат ва ҳунармандчилик тарихи
давлат музейи директори,
Сайёра Исраилова
Бош муҳофиз,
Гулчехра Абрарова
Катта илмий ходим

Аннотация:

“XIX-XX асрларга оид Хива ёғоч ўймакорлиги санъати” номли мақолада қадимий Хоразм ёғоч ўймакорлиги мактабининг ривожига ўзининг муносиб ҳиссасини қўшган А.Болтаев, О.Полвонов, С.Боғбеков ва бошқа усталарнинг маҳорати, ҳаёти ва ижоди ҳақида сўз юритилади. Мазкур мақоланинг мақсади- ёғоч ўймакорлиги санъатининг ажралмас қисмига айланган эшик, дарвоза, устунларга унут бўлиб кетган геометрик ва ислимий нақшлар билан сайқал бериш тарихини ёдга олишдан иборатдир.

Калит сўзлар: шарафа, забаррав, улги, каллал (устуннинг тепа безатилган қисми), ўрачи, мадохил, олмагул, битав, тирноқ.

Annotation:

This article entitled "Special features woodcarving art of Khorezm of the XIX-XX centuries». The article is devoted about the life and work of the craftsmen A.Boltayev, O.Polvonov, S.Bogbekov who made their personal contribution to the development of the school of woodcarving in ancient Khorezm. The purpose of this article is to recall the history and traditions of carving doors, gates, columns

⁵ Кароматов Х. Ўзбекистонда мозий эътиқодлар тарихи.-Тошкент,2008. Б.32,44,47.